

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI KULTÚRÁK ÉS NYELVEK A SZOCIALISTA TÁRSADALMAKBAN*

DEME LÁSZLÓ

A jugoszláviai magyar sajtó és rádió vezetői azzal a megtisztelő feladattal bíztak meg, hogy néhány előadás és szemináriumi foglalkozás keretében segítsék megvizsgálni a magyar nyelvhasználatnak részben általános, részben sajátosan helyi vonatkozású kérdéseit. De mielőtt a szorosabban vett nyelvi-nyelvhasználati témákba kezdenék, szeretnék elvileg megvizsgálni egyetmást a nyelv és a nyelvhasználat, s konkrétan a nemzeti és nemzetiségi nyelvek és nyelvhasználati formák kérdésköréből. Némileg indokolja talán ezt az a körülmény, hogy immár három magyarul beszélő társadalmi egységnek — a magyarországi, a csehszlovákiai, s most a jugoszláviai magyarságnak — nyelvi életével sikerült élményszerű kapcsolatba kerülnöm; és ezek közül épp a jugoszláviai és magyarországi kollégák számára egyaránt kisebb mértékben ismeretes szlovákiai problémák azok, amelyek sok tekintetben a legalkalmasabb analógiát jelentik a jugoszláviai magyarság sajátos helyzetének megértéséhez; alkalmasabbat, mint az egészen más helyzetben levő és más körülmények között folyó magyarországi nyelvi kultúrának és nyelvművelésnek — egyébként igen hasznos és nem is mellőzhető — tapasztalatai.

Távol áll persze tőlem, hogy ezzel lebecsülni akarjam a Magyarországon igen nagy intenzitással és nem kisebb eredménnyel folyó nyelvművelő tevékenységet. Hiszen ha ezt tenném, önmagamat is lebecsülném. — De talán nem szorul részletesebb bizonyításra, hogy a saját nemzeti életét élő magyarországi magyar kultúrának és nyelvhasználatnak helyzetétől és problémáitól lényeges vonásokban eltér a jugoszláviai magyarságnak nemzetiségi körülmények között élő és fejlődő magyar kultúrája és nyelvhasználata, mind lehetőségeiben, mind pedig arculatában; s hasonlóan kézenfekvő annak igazsága is, hogy mind ezért a jugoszláviai magyar nyelvhasználat és nyelvművelés problematikájához közelebb áll alapkérdéseiben a szlovákiai — ugyancsak nemzetiségi helyzetű — magyar nyelvi életnek sok ténye és tanulsága, mint a magyarországié.

De posztulálás helyett bizonyítsanak a megfontolások és a tények!

* Előadásként elhangzott a Magyar Szó és a Rádió munkatársai számára 1968 áprilisában rendezett nyelvi szemináriumon, bevezetőként.

I.

Kezdjük az elején: a kultúra és a kultúrák kérdésével.

A kultúra — a gyakorlatilag ma is igaznak és marxistának vett meghatározás szerint — „azoknak az anyagi és szellemi értékeknek az összessége, amelyeket az emberiség társadalmi-történeti gyakorlata folyamán alkotott. A kultúra társadalmi jelenség...” (Filozófia Lexikon 2; Szikra, 1955). Ez a meghatározás igaz a *kultúrára* általában, de nem igaz a *kultúrákra* konkrétan. Márpedig kultúra általában nincsen, csak konkrét kultúrák vannak. Maga az említett forrás is elismeri, hogy „A nemzetek kialakulásával és fejlődésével a kultúra nemzeti jelleget ölt, és nemzeti formákban fejlődik tovább...”; sőt átveszi azt a lenini tételt is, amely a kérdést tovább finomítja, hogy tudniillik „A kapitalizmus körülményei közt minden kultúrában két kultúra van”: az uralkodó osztályé és — alatta és vele szemben — az elnyomott osztályoké.

Mindez azt mutatja: a kultúrának van egy elvont és egy konkrét értelmezése; és reálisan csak konkrétan lehet és érdemes beszélni róla; de akkor nem is kultúráról, hanem kultúrákról. Mert a kultúra a maga konkrét értelmében mindig egy adott társadalomnak adott korszakban észlelhető műveltségi és művelődési szerkezete és anyaga. Minden kultúra térhez és időhöz kötött, valamely konkrét társadalomhoz kötött. Ezért beszélhetünk athéni és mikénei és szovjet és egyéb kultúrákról; mindegyiket korhoz és társadalomhoz való kötöttségében szemlélve, és annak körülményei között vizsgálva és értékelve.

Azt mondtuk a kultúráról: adott kor adott társadalmának műveltségi és művelődési szerkezete és anyaga. Ez azt jelenti, hogy a kultúra fogalmába nemcsak annak anyagát értjük bele, például az anyagi kultúrát, a tudományt, a művészeteket; hanem valóban szerkezetét is, tehát például produkálóinak és élvezőinek viszonyát és még sok egyebet, amire később vissza is kell térnünk. — És hogyan viszonyulhatnak a kultúrák in concreto az idézet meghatározásban körülírt kultúrához in abstracto? Nyilván úgy, hogy az emberiség története során világméretekben felhalmozódott anyagi és szellemi értékek összessége dialektikus kölcsönviszonyban áll minden konkrét kultúrával: ad is neki, kap is belőle, de semmiképpen sem azonosítható vele.

Még az is elvonás, ha szocialista kultúráról beszélünk. A szocialista kultúra az emberi fejlődés egy bizonyos korszakának egy meghatározott társadalmi-gazdasági formájához kötődő műveltségtípusa; de maga is típus, nem pedig egyed. A szocialista kultúra összefoglaló kategóriája a szocialista kultúráknak, a szocialista társadalmak konkrét és sajátos kultúráinak. Ez a hagyományos meghatározás szerint is nemzeti keretekben fejlődik. Jellemző jegye az ideológiai irodalom szerint az volna, hogy tartalmában szocialista, formájában pedig nemzeti. Érdemes volna megfontolni és megvizsgálni egyszer, hogy valóban csak formájában nemzeti-e, nem találhatók-e nemzeti elemek magában a tartalmában is. Ezt a kérdést itt aligha tudjuk eldönteni. De az bizonyos, hogy e meghatározásnak sztálini fejelése, amely szerint a szocialista kultúra „formájában (azaz nyelvében) nemzeti”, a kérdésnek nemcsak leszűkítése, hanem egyenest eltorzítása is. Bármennyire centralisztikus irányban halad is a kultúrák, s ezen belül a szocialista kul-

túrák fejlődése, a nemzeti forma mindenképpen több marad a nyelvinél. Gondoljunk a letagadhatatlan nemzeti vonásokra a kultúrának olyan ágaiban, mint a zene, a díszítőművészet és sok egyéb, amelyek nem is verbálisak, nem nyelvi természetűek; de gondoljunk akár a mélységesen nyelvi kötöttségű szépirodalmak fejlődésének — hogy világos legyen a példa, akár a verselésnek — nemzeti arculatára!

A kultúráknak így körvonalazott tartalmától és formájától egyetlen korszakban sem volt, s ma még kevésbé volna elválasztható a kultúra szerkezete. Ennek a szerepe — különösen a kultúrák szellemi szektorában — nehezen volna túlbecsülhető, hiszen a fejlődés során egyre inkább a kultúra szerkezete szabja meg annak tartalmát. Erre is vissza kell majd térnünk. Most előljáróban csak annyit, hogy a kultúrák minden időben és társadalomban egyfajta szabályozó *irányítás* hatása alatt állnak. Amikor magunkra nézve irányításról, illetőleg a kultúra irányítottságáról beszélek, a szó ideális értelmében ilyenfelérek gondolok: egy fejlett és felelős vezető közösségnek — széles közvéleménytől ellenőrzött és támogatott — irányító gondoskodása arról, hogy a társadalom művelődése saját általános érdekeinek megfelelő mederben folyjék, illetőleg saját érdekeinek megfelelő irányba fejlődjék. Ez biztosítja, hogy a művelődni vágyó tömegeknek ne kelljen a maguk kárán végigtapasztalniuk a már bebizonyítottan zsákutca vezető vagy éppen téves irányzatok értékét. (Hadd jegyezzem meg: itt a téves irány a rosszabbik, de a zsákutca is fölösleges.) Másrészt az irányítás ügyel arra, hogy az alkotás szabadsága meglegyen, de ne válhasson a következetes és korlátlan tévedés szabadságává; s a kísérletezés joga ne jelenthesse a félrevezetés jogát. Ez volna az irányítás tartalma. Ami formáját illeti, arról az a tapasztalat, hogy még a legkirívóbb esetekben sem az adminisztratív intézkedés az egyetlen, s nem is a legcélravezetőbb forma.

A továbbiakban tehát kultúráról szólva nem a makrokultúrákra gondolok (mert van azért európai kultúra, van szocialista kultúra, s van sok egyéb, de összefoglaló kategóriaként), hanem mindig a *mikrokultúrákra*, azaz adott korhoz, országhoz, néphez vagy népcsoporthoz kötött kultúrákra; azokra a kultúrákra, amelyek valamelyikének minden átlagember részese és ugyanakkor tényezője; lényegében a mai nemzeti kultúrákra; de — mint majd kiderül — nem is csak azokra, hanem azoknál kisebb egységekre is.

Mik ezeknek a mikrokultúráknak a jellemzői?

1. Minden kultúrának (a meghatározott szűkebb értelemben, tehát mondjuk a felszabadulásunk után indult szocialista magyar nemzeti kultúrának is) szükségszerűen *két forrása* van: egy belső és egy külső. A belső eredetű anyag az, amit tudományokban, művészetekben és egyebekben maga produkál; a külső eredetű anyag az, amit egyéb forrásokból vesz át. Az „egyéb” források persze körkörösén helyezkednek el; egyesek közelebb, mások távolabb állnak, s így olyikuk természetesebb és bővebb, másikuk sajátosabb és szűkebb forrás az adaptáció számára. A szocialista magyar nemzeti kultúra számára a legkézenfekvőbb „külső” forrás a saját előzményanyaga, a történetileg kialakult magyar kultúra. Eléggé kézenfekvő még a vele rokon (azaz ugyancsak szocialista) kultúrák javainak adaptációja is. De nem lebecsülendő a

távolabbi források: a nem szocialista kultúrák, és másrészt a nem saját előzmények kritikus felhasználásának lehetősége sem.

Nyilvánvaló: a *belső* források felbuzgása sem spontán, hanem irányított. Ez természetes is. A közönségnek az az érdeke, hogy kulturális javakban lehetőleg és főképpen olyat hozzon létre, ami adott fejlődési szakaszának általános törekvéseit és érdekeit fejezi ki és szolgálja. Ez nemcsak a szocialista kultúrákban van így; így volt minden korban és társadalomban. Nagyjában-egészében — sajnos — így van ott is, ahol az „általános törekvések és érdekek” tulajdonképpen az uralkodó osztály törekvéseit és érdekeit jelentik, s így — az emberiség egészének fejlődése felől nézve — fontolva haladást, stagnálást vagy éppen regressziót követelnek és eredményeznek. (Tulajdonképpen ennek ellen-súlyozására növekszik fel az ilyen társadalmakban a „másik kultúra”; de az adott kereteken belül maga sohasem képes megküzdeni a „hivatalossal”.)

A *belső* források produkciója tehát irányított. De vajon a *külső* forrásokból való felhasználás korlátlan és kritikátlan-e? Tudjuk: egyáltalában nem az, soha és sehol sem, s legkevésbé a szocialista jellegű kultúrákban. Nézzük csak meg: Horthy Magyarországa a maga akkori hivatalos kultúrájába csak egy bohém, részeges Petőfit, csak egy vallásos Adyt, egy kiegyező-megalkuvó Jókait tudott beilleszteni; s az Apostol, a Vörös jelek a hadak útján, a Kőszívű ember fiai akkoriban nem volt ajánlott olvasmány, sőt határozottan nem ajánlott olvasmány volt. A szovjet kultúrából meg éppenséggel semmit sem tudott és akart ez a kultúra magába építeni.

A maga és a mások hagyományaiból, a baráti és nem baráti kortárs kultúrákból tehát minden mikrokultúra tendenciózusan és érdekeinek megfelelően válogatott a múltban, és válogat ma is. Ezt tesszük mi is, amikor a *külső* forrásokból — saját nemzeti hagyományainkat is ide értve — elsősorban azt építjük saját kultúránk szerkezetébe, ami saját sőt legsajátabb, és mai sőt legmaibb törekvéseinknek és érdekeinknek kifejezője vagy legalábbis előzménye, azaz — közvetlenebbül vagy közvetetlenebbül — szolgálója. És mihelyt a „*külső*” forrásból származó anyag ebben a válogatásban jelenik meg, máris saját kultúránk egészébe szervül (azaz abba olvad bele szervesen), annak hatékony részévé válva. És persze minél erősebben áll egy mikrokultúra a saját lábán, annál sikeresebben asszimilál. Bármennyire paradoxon is: minél magasabb szinten produkál saját *belső* forrásaiból, annál több színűen válogathat a *külső*kéből is. Nem véletlen, hogy a felszabadulásunk utáni években az akkori hivatalos magyar kultúrából — csak példának mondom — Herczeg Ferenc a maga teljes életművével kiesett; és hosszú ideig féltünk a nem marxista, bár haladó nyugati kortárs írótól is; ma viszont kiterjed rájuk is a válogatási lehetőség, bár még mindig nem kritikátlanul, s nem is életműjük egészében.

De a *külső* forrásokból eredő anyag átéptül, asszimilálódik. Petőfi és Balzac, Solohov és Brecht éppúgy szerves része ma a szocialista magyar nemzeti kultúrának, mint saját írónk bármelyike, aki vallo-másaiban és alkotásaiban jelenünket tükrözi és jövőnket építi vele. (Neveket nem mondom, azok most inkább csak zavarának.) — Az adott társadalmi alapegység adott korban élő kultúrája mindig szerves

egész; és sohasem táplálkozhat pusztán külső forrásokból, különösen nem kritika és válogatás nélkül.

2. Adott társadalmi alapegység adott korban élő adott kultúrájának, azaz minden mikrokultúrának két összetevője van tehát: szerkezete és tartalma. Szerkezetének nevezem azt, ami a kérdéses társadalmi alapegység műveltségének és művelődésének keretet ad és irányt szab; tartalmának azt, ami ezeket a kereteket kitölti. Minden új társadalmi korszakkal tulajdonképpen új kultúra születik. S az új kultúra születésének — legalábbis a szocialista körülmények között — az első lépése a szerkezet kialakítása, a keretek felállítása. Nyilván azért ez, mert ez szabja meg azután, hogy milyen tartalommal tölthetjük és töltjük ki a továbbiakban.

A mi körülményeink között a szocialista magyar kultúra kialakításának első lépése egy igen erős szelekció volt: annak meghatározása, hogy mi illik belé kialakítani kívánt arculatába, és mi nem. Szelektálni kellett — főleg negatíve — a nemzeti hagyományból; és válogatni lehetett — főleg pozitíve — a nem nálunk kialakult szocialista kultúrákból. A kereteket így a kezdeti időszakban főleg csak külső forrásokból lehetett kitölteni, hiszen — később majd megérthető okokból — annak számított a különféle emigrációkban felnőtt, szocialista jellegű magyar emigránsirodalom is. — De természetesen külső forrásokból sokáig nem táplálkozhat egyetlen kultúra sem egymagában; s így meg kellett indulnia a belső produkciónak, a saját termelésnek is. Ez már akkor is jelentős lépés volt, amikor színvonalában nem érte el még a korábbiakat sem; mert a magunké volt, a saját problémáinkat tükrözte, a saját fejlődésünket segítette.

És persze amikor szocialista kultúránknak már egy bizonyos határozottsággal kialakult a tartalma, ez alakítóan és továbbfejlesztően visszahatott megszabott kereteire is. Így kerülhetett sor idővel és időnként olyan újraszzelektálásokra, amelyeknek során már befogadhatónak bizonyult mind a nemzeti hagyományból, mind a kortárs kultúrákból, azaz múltból és jelenből sok minden, ami az első időkben még csak zavarta, esetleg éppen hátráltatta volna a kavargó fejlődést. — És ha egy mikrokultúra szándékában-irányában, azaz kereteiben már szocialista, de azon belül sajátosan nemzeti, akkor tartalmában is könnyebben halmozódnak fel azok az elemek, amelyek — belső vagy külső forrásból származván — tartalmában is szocialistává és profiljában — ha másban nem, hát keveredési arányaiban — sajátosan nemzetivé egyedítik, azaz önálló mikrokultúrává fejlesztik. Mert a mi fejlődésünkben megszoktuk már, hogy ami ma tendencia, az holnapra elért eredményyé válik, megszilárdult valósággá.

Mikor kezdődik tehát egy-egy mikrokultúra önállósulása? Tulajdonképpen már akkor, amikor szelekciójában sajátos útra lép, és belső produkciójával a külső forrásokból választott anyagot elkezdi sajátjává ötvözni, asszimilálni. Ez a folyamat lassabb, ha spontán, és gyorsabb, ha tudatos; de mindenképpen bekövetkezik. A spontaneitásnak, a fejlődés magára hagyásának nem is csak az a hátulütője és veszélye, hogy a kibontakozás késik; hanem az is, hogy ösztönösségével elég sok tevélygésre, bizonytalanságra ad lehetőséget. Az irányítás, a tudatosság mindezeknek az ellenkezőjét jelenti. Veszélyei persze ennek is vannak, főleg gyermekbetegségei (egyszemélyi diktatúra, maffiaszerű ve-

zetés, monopolizmus, praktícizmus és sok egyéb). De ezeket az egészséges fejlődés általában előbb-utóbb leküzdí; rendszerint nem a kulturális fejlődés maga, hanem az általános társadalmi-politikai érlelődés; bár nem a kultúra hordozóinak segítségével nélkül. De talán még ezeket az átmeneti veszélyeket is érdemes vállalni akkor, ha a tudatos irányítás évekkel vagy évtizedekkel takaríthat meg a fölösleges tévelygésből, s ennyivel hamarabb vezethet el az adott társadalmi alapegység sajátos mikrokultúrájának kialakításához, majd egészséges továbbfejlesztéséhez.

3. A gyermekbetegségek leküzdésének úgyis van egy jelentős biztosítéka. Az, hogy minden mikrokultúrának két tényezője van: egy produktív és egy receptív réteg; ha tetszik: alkotók és közönség, de az alkotókhoz hozzászámít — nem is kis súllyal — a szervezők, irányítók, közvetítők, vezetők csoportja is, hiszen a szervezetre s azon keresztül a tartalomra jelentős hatásuk van. Nos, e két réteget, a produktívát meg a receptívét tévedés volna aktív és passzív tényezőként szembeállítani egymással: a kettő csak akkor alkot szerves egységet, akkor homogén és önálló mikrokultúra két pólusa valójában, ha termékeny kölcsönhatásban áll egymással. Kulturális „alkotók” és kulturális „fogyasztók” egymással kulturális produktumokon keresztül érintkeznek; de ez az érintkezés nem lehet egyoldalú, afféle átadás-átvétel. A közönség nemcsak befogadója a kultúrának, hanem irányítója is; legalább a keresletben kifejeződő véleménykifejezésével, állásfoglalásával.

Az ember a kultúrában, főleg a művészetben, és különösképpen az irodalomban, tulajdonképpen az embert keresi; de nem az embert általában, hanem önmagát, eléggé konkrétan. S ha nem ezt kapja, illetőleg ezt nem kapja meg benne, elfordul tőle; mégpedig vagy más kultúrához, vagy kultúrapótlékokhoz. S ezért a kultúra alkotó és szervező rétegének sok mindenre gondolnia kell; de legfőképpen arra, hogy a műveltség és a művészet az alkotó részéről nem pusztán önkifejezés, hanem funkcionális kapcsolat a valósággal egyrésztől és a közönséggel másrésztől. S ez a közönség, akármennyire rétegzett is, mindig olyan adott és konkrét, mint a valóság maga, hiszen nem független a valóságtól, hanem éppen szerves része.

És itt jutunk el a mikrokultúrák legkonkrétabb, de egyben legégetőbb kérdéséhez. Ahhoz, hogy minden társadalomnak és társadalmi töredéknek sajátosak és egymástól különbözőek az életfeltételei, a körülményei, a lehetőségei és a vágyai, a problémái és a perspektívái. Minden társadalom emberekből áll, de mindegyik egy kissé más emberekből, más körülmények között, más alkattal és más problémákkal. Vegyünk csak egy-két futó példát. Egy budapesti drámának központi magva lehet az a probléma, hogy a két gyermekkel tíz év óta egyetlen cselédszobányi albérletben lakó házaspár hogyan próbálja kiszekírozni a világból a két utcai szobában egyedül lakó öregasszonyt, akivel hajdanán eltartási szerződést kötöttek a lakás megöröklése reményében, de még mindig jó egészségnek örvend. Egy pozsonyi lakos számára ez a probléma közömbös, sőt egyáltalában nem is reális. Vagy: egy újvidéki lakos számára reális drámai mag lehet az a kérdés, hogy magánvendéglőt nyisson-e, ami jobban jövedelmez, vagy pedig vállalja annak a közületi szállodának a vezetését, amelynek kollektívája enélkül

széthullana. A szegedieknek ilyen problémájuk nincsen, nem is lehet. És ezt sokáig folytathatnánk.

Természetesen az első témát megírhatja budapesti szerzője úgy, hogy benne az önérdek és a humánium, a másodikat újvidéki szerzője úgy, hogy benne az ön- és a közérdek összeütközése általános érvénnyel tükröződjék, s akkor mindezekben érdekeltté tehető az egyébként közömbös olvasó és néző is. De a két szerző nem cserélhet témát; mert ami egy-egy adott mikrokultúrában vendégelemként természetes lehet, saját produktumaként maradhat irreális, vagy — ha haladó polgári termékekre gondolunk — hathat akár retrográd lépésként is.

4. Az eddigi, olykor talán kissé elvontnak, távolinak és öncélúnak ható fejtegetések alapján értünk el addig a kérdésig, amiért az egészet végig kellett gondolnunk: hogy mi is a helyzetük a *nemzetiségi* kultúráknak? Mi a jugoszláviai magyar kultúra: pusztán magyar nyelvű válfaja a jugoszláviai kultúrának, vagy fordítva: pusztán jugoszláviai része a magyar nemzeti kultúrának? Az alternatív kérdés alighanem maga is rosszul van feltéve; a két felvetett lehetőségből egyik sem igaz. Egészen más Jugoszlávián belül a szerb, a horvát, a macedón, a magyar és a többi nemzet és nemzetiség arculata, mert mások és mások a hagyományai, a problémái, még az életfeltételei is. Ennek ellenére sok bennük a közös, mert a hosszabb vagy rövidebb — de legalább fél évszázados — együttélés, a közös államiság és általában a közös „lét” szükségszerűen tükröződik mindegyikük tudatában. De az előzmények és a körülmények eltérései folytán e tükröződés különbségei korántsem pusztán nyelviak. — Mindez azt is jelenti más oldalon, hogy a nyelv és a történelmi hagyomány, bármennyire összekapcsolja is a jugoszláviai magyarságot a szocialista magyar nemzettel és kultúrájával, nem elegendő a kettőnek azonosításához.

Azokkal kell hát tartanom, akik úgy látják, hogy a nemzetiségi kultúrák *önálló* mikrokultúrák, éppúgy, mint a nemzetiek; csak éppen több előnnyel és egyben több hátránnyal. Előnyük az, hogy külső forrásaik bővebbek és közvetlenebbek: a magyar nemzeti kultúra anyagából nyelvi, a velük egy államon belül élő népek kultúráiból meg eszmei korlátok nélküli válogathatnak. De hátrányuk, hogy válogatniuk kell, önállóan és saját szerűen; s hogy saját produkciójuk számára kedvezőtlenebbek a feltételek, mint a szervezett kultúrérettel és minden kultúrintézménnyel rendelkező nemzeteknek. De akkor is: kell produkálniuk, és kell válogatniuk; mert minden mikrotársadalomnak az a sajátja, amit maga hoz létre vagy maga adaptál önmagához és önmagának. Kell válogatniuk még a nyelvi szempontból közvetlenül „fogysztható” magyar nemzeti kultúrából is; különben a nemzetiségi csoportnak minden egyedére külön-külön van rábízva az, hogy milyen kulturális arculatot alakít ki önmagának. Márpedig művelt egyének sokaságából önmagától nem lesz művelt *közösség*: a művelt közösséget a nagyjából egyforma irányú és tartalmú műveltséget elért egyének kulturálisan szervezett sokasága teszi.

Nemrégiben egy — különben érdekes és hasznos — cikk került kezembe, ezen a címen: „Magyar irodalom Romániában.” Ezzel a címmel sehogyan sem tudtam egyetérteni. Amit jelölni akart, az szerintem „Romániai magyar irodalom”; mégpedig nem is abban a tagolásban, hogy „Romániai — magyar irodalom”, hanem ebben: „Romániai ma-

gyar — irodalom”: azaz nem a magyar irodalomnak romániai része, hanem a romániai magyarságnak az irodalma. Így érzem a kultúrákkal is: nem területi részei a magyar, s nem is nyelvi változatai az állami keretet adó nép kultúrájának, mint alapegységnek, hanem önálló alapegységek mindkettővel szemben, azzal bensőséges, de nem részegész viszonyban. — S ha valaki mindezért a szememre hányná azt, hogy a nemzetiségi helyzetben levő magyar tömböket „kitagadom” a magyar nemzeti kultúrából, azt azért megkérdezném tőle, hogy egy megállíthatatlan objektív folyamattal kapcsolatban mi a helyesebb magatartás: szembekötősdit játszani; vagy pedig felismerni, tudomásul venni és számolni vele, ami azt is jelenti: vak erőinek spontán érvényesülése helyett kezünkben tartani és minél kedvezőbbé irányítani!

S mindezeket nem is azért mondtam el, hogy bölcsességemnek adjam tanújelét, vagy vitát provokáljak, illetőleg döntsek el ezekről a kérdésekről. A kultúrák természetének, a nemzeti és nemzetiségi kultúrák jellegének és helyzetének felmérésére azért volt szükség, hogy ennek ismeretében áttérhessünk a nyelv és a nyelvek kérdésére, ahol — paradox módon — ugyanezek a lehetőségek és a körülmények, de merőben ellenkezőek a következtetéseink.

II.

Nézzük meg tehát: mi a helyzet a nyelvvel és a nyelvekkel.

Mint a kultúrának, a nyelvnek is van egy elvont és egy konkrét értelmezése. Elvileg és általában véve a nyelv — hadd adjam most a meghatározást saját megfogalmazásomban, hogy ne kelljen magával a definícióval is vitatkoznom — „a társadalomban élő emberek beszédtevékenységét szolgáló eszközöknek rendszert alkotó állománya, mely a valóság elemeinek tükrözésére alkalmas konvencionális (azaz szokás-szerű) jelekből áll”. E meghatározás szerint tehát a nyelv a beszédtevékenység eszköze, s így ide kell vonnunk a beszéd definícióját is. Ismét saját megfogalmazásban adva: „A beszéd az egyénnek társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása (külső vagy belső ingerekre; szerepe — sőt általában célja is — valami belső tartalom kifejezése, s ezáltal a társadalom más tagjainak tájékoztatása és gondolati vagy cselekvési magatartásuk befolyásolása.”

Mint láthatjuk: mind a beszéd, mind pedig a nyelv meghatározásában ott szerepel a *társadalom*: a beszéd mint tevékenység s a nyelv mint ennek szolgálatában álló eszköz egyaránt mélységesen emberi és társadalmi jelenség. S ezért ha az általános helyet a *konkrét* nyelvre gondolunk, akármelyikre a létezők közül, tulajdonképpen csak annyit kell változtatnunk a nyelvnek fenti meghatározásán, hogy a társadalom általános fogalma helyett az adott társadalmi egység konkrét fogalmát helyettesítjük be. Ezek szerint a magyar nyelv a magyarul beszélő társadalomban élő emberek beszédtevékenységét szolgáló eszközöknek rendszert alkotó állománya... és így tovább. Ami azt is jelenti: a nyelv is társadalomhoz, azaz térhez és időhöz kötött jelenség; de más módon mégis, mint a kultúra.

A kultúra jellegzetesen felépítményszerű jelenség: a nyelv nem az. Ezért minden új társadalommal új kultúra születik — bármennyire

hasonlít is az előzőhöz —; új nyelvnek viszont nem kell születnie. Minden osztálytársadalomban két kultúra van; de csak egy nyelv, s ez az egy mind a két osztályt és mind a két kultúrát kiszolgálja. A nyelv a kultúra fő hordozója — ha nem is az egyetlen —; de közömbös annak mind tartalma, mind pedig szerkezete iránt. — Természetesen a társadalom fejlődése nagyban befolyásolja a nyelv fejlődését — sőt hol közvetlenebbül, hol közvetettebben tulajdonképpen ez a fő rugója —; de a társadalmi formák egymást követő minőségváltásait nem tükrözik a nyelvben minőségi ugrások. S ha mégis beszélünk nemzeti, majd törzsi, majd népi, végül pedig nemzeti nyelvekről, az semmiképpen sem jelenti azt, hogy minden új formációhoz merőben új nyelvállapot tartoznék. Ezek az elnevezések csak azt az alapegységet jelölik meg, amely a nyelv működésének és fejlődésének adott korban keretül szolgál. Sőt, tovább menve: a „nemzeti nyelv” fogalma is csak befelé jelent egyfajta pozitívumot, de kifelé mutató negatívumot már nem szükségszerűen. Világosabban szólva: a nemzeti nyelv azt jelenti, hogy egy-egy nemzetnek a fejlődés nemzeti korszakában, tehát a kapitalizmusban és a szocializmus első stádiumában egy közös nyelve van; ám azt nem foglalja magában szükségszerűségként, hogy egy nyelv csak egyetlen nemzeté lehet. Ha így fognánk fel, ellentmondásba kerülnénk a valósággal, amely ismer és joggal különböztet meg osztrák és német nemzetet (ez utóbbiról most nem akarnám eldönteni: egyetlen vagy kettőt); ismer angol és amerikai nemzetet; de nem ismer osztrák és amerikai nemzeti nyelvet, mert az első a németet, a második az angol beszéli nemzeti nyelvként.

Akár a merevebb régebbi nemzetmeghatározást vesszük, akár bírálónak azt a rugalmasabb, szabadabb formuláját, amely szerint a nemzet mint társadalmi jelenség anyagi, nyelvi és szellemi közösség: a gazdasági élet és a terület, meg a hagyományokban és körülményekben gyökerező lelki megalapozottság közössége mellett mindenképpen ott szerepel egyenrangú tényezőként a nyelv is. És akkor a nemzeti kérdésből már át is léptünk a nemzetiségibe. Nemzetiség az, amely a fenti három ismertető jegy közül bizonyosakban az egyik és bizonyosakban a másik alakulathoz tartozik; a mi helyzetünkre alkalmazva: a jugoszláviai magyar nemzetiség nemzetiség a jugoszláv népközösségen belül, mert a gazdasági élet és a terület közössége mellett kulturálisan részben; nyelvében pedig teljesen elüt tőle; de nemzetiség a magyar nemzet felől tekintve is, mert a nyelvében való teljes és a kultúrájában való részleges egyezés mellett hiányzik a gazdasági élet és a terület közössége, mint nem kevésbé fontos kritérium.

Ám azt láttuk: azonos nyelve még két külön, független nemzetnek is lehet. Való igaz: az osztrák-német és a nemzeti német, az amerikai angol és a nemzeti angol nyelv legföljebb a területi válfaj viszonyában áll egymással, de nem volna külön-külön nyelvnek tekinthető. Miért ne lehetne akkor azonos nyelve nemzetiségeknek nemzetekkel, és nemzetiségeknek egymással!

A kérdés elméletinek látszik, pedig nagyon is gyakorlati; s a kérdésfeltevés talán fölöslegesként hat, pedig nagyon is szükséges. Mert a Magyarországon kívül élő magyar nemzetiségek nyelvi fejlődésében tapasztalhatók olyan tendenciák — és nyelvi fejlődésük számára vannak olyan adottságok — amelyek egyfajta elkülönülés, egyfajta szétfejlő-

dés objektív veszélyére utalnak. Ezekkel a jelenségekkel — és okaikkal — talán nem árt egy kissé részletesebben is foglalkoznunk.

1. A nemzeti nyelvnek a *nemzeti irodalmi nyelv* — és beszélt változata: a *művelt köznyelv* — a fő típusa, a rétegek feletti reprezentánsa. A nemzeti irodalmi nyelv nem a szépirodalom nyelve, hanem a nemzeti műveltségé, az írott rétege általában. Ha egy idegen magyarul tanul, ezzel a nyelvhasználati formával ismerkedik meg; ha egy magyar anyanyelvű polgár művelődik, ezen az eszközön át ismeri meg a magasabb műveltség javait. A nemzeti nyelv maga sokféleképpen rétegződik: földrajzilag különféle nyelvjárásokká, szakmailag szaknyelvekké, műveltségileg szint- vagy stílusrétegekké bomlik; de a nemzeti irodalmi nyelv mindezeket egységbe fogja, s van a műveltségnek egy olyan szintje, amelyen már az alsóbb rétegek igen kevésbé ütnek át. Sőt, például a nyelvjárásoknak az irodalmi nyelv, illetőleg a központi köznyelv terjedése Magyarországon ma már létét is veszélyezteti.

Mi a helyzet a magyar nemzetiségi területeken? Az, hogy a nemzeti irodalmi nyelvnek és a köznyelvnek nem olyan erős a hatása, nem olyan nagy a vonzása, mint Magyarországon. Azok az *értelmiségiek*, akik nem az anyanyelvükön végzik el tanulmányaikat — akár egyetemieket —, műveltségük tartalmában valóban felemelkednek értelmiségi szintre, de nyelvhasználatukban — úgy értem: magyar nyelvhasználatukban — megrekednek az anyanyelven végzett utolsó iskolai osztály színvonalán; sőt — idegen nyelven tanulván s némileg már azon is gondolkozván — nem is csak megrekednek, hanem sok esetben deformálódnak. Így amikor értelmiségiekként visszahatnak a magyar nyelvű tömegekre, nem a nemzeti irodalmi nyelvet ismertetik meg velük, hanem jobb esetben alsóbb szintet, kevésbé jó esetben egyfajta keveréknyelvet.

De ne is álljunk meg az értelmiségieknél, vegyük az *átlagembert*. Az ő mindennapos beszédtevékenységében aktív és kiterjedt használata anyanyelvének tulajdonképpen csak családi, és — most Jugoszláviáról szólva — legfeljebb öngazgatási szinten van. Az államigazgatás, a jogi élet, a termelés — ezt inkább Szlovákiáról tudom bizonyosan — már nem ad módot anyanyelvének gyakorlására. S mit eredményez mindez? Ugyanazt kisebb méretekben, amit az értelmiségieknél nagyobbakban: egyfajta nyelvi lemaradást fejlődő léte és tudata mögött; és nem kis mértékű nyelvi keveredést, a lét és tudat nem anyanyelvű fejlődésének hátulütőjeként.

S vegyük a nyelv leghivatásosabb használóit, az *írókat* és az *újságírókat*! A szépirodalomnak is, a publicisztikának is, természeténél fogva át kell ölelnie — témáiban és nyelvében — az élet egészét: beszélnie kell a termelésről és a termelő emberről, az igazgatásról s vele együtt igazgatókról és igazgatottakról; minden témáról, ami az életben van. Tehát magyarul tükröznie kell azt is, ami magyarul nincsen. És itt jönnek az újabb nehézségek. Tulajdonképpen a nemzetiségi magyar vidékeken a magyar nyelvhasználat két szinten aktív: a legalsón (a családias és a falusi igazgatási szinten) meg a legfelsőn (a szépirodalom és a publicisztika szintjén). Ami közben van, az — több-kevesebb kivételt nem számítva most — nem magyar nyelven folyik. Így hát a szépírónak meg a publicistának „meg kell teremtenie” e tárgyörök magyar nyelvű anyagát, hogy beszélhessen róluk.

A megoldásnak itt három lehetősége kínálkozik. Az első és legkézen-

fekvőbb: átvenni a *mindennapok* nyelvhasználatából azt a többé-kevésbé már kialakult, de sok vulgáris és sok idegen elemet tartalmazó keveréknyelvet, amely ténylegesen él. A második: az államot szervező nemzetek nyelvéből lefordítani meg saját invencióból *kialakítani* a közéletnek s általában a nyelvhasználati középértéknek azt az anyagát, ami az eleven gyakorlatban nincs meg. S végül a harmadik: *megkeresni* a magyarországi magyar nyelvhasználatból (azaz a magyar nemzeti irodalmi nyelvből) a megfelelő kifejezéseket, bár ezeket a nemzetiségi közösség tagjai mint beszélők nem használják, s mint olvasók nem ismerik.

Mi az előnye az elsőnek? Az, hogy a vulgáris de élő nyelvhasználat követésével az olvasónak olyat adunk, amit valóban ismer, úgy beszélünk hozzá, hogy nehézség nélkül megérti. De mik a veszélyei? Például maga az adott nyelvhasználati forma vulgaritása és makaróni jellege — aminek hátrányaira később még ki kell térnünk más szempontból is. — Mi az előnye a második megoldásnak? Talán az, hogy az államot szervező népek nyelvéből, a „hivatalos” és autorizált szövegekből való fordítás eléggé közel áll nyelvileg és gondolatilag az előbb említett vulgáris keveréknyelvhez, de mégsem azonos vele, emelkedettebb, igényesebb nála. De mi a veszélye? Többek között az, hogy ha erre az alapra helyezkedünk, tulajdonképpen minden szerző minden alkalommal „nyelvalkotóvá” válik, s — a gyakorlat mutatja — mindenki másképp fordítja vagy nevezi meg ugyanazt a fogalmat, esetleg maga is alkalmanként más és más szóval; tehát a nyelvnek egyik legfontosabb követelménye, a rögzítettség és állandóság, veszélybe kerül.

S ráadásul mind a két fentebb említett lehetőségnek nagy veszélye az, hogy ezáltal a különféle magyar nemzetiségek magyar nyelvei különféle irányokba fejlődnek, *provinciálizálódnak* vagy legalábbis regionalizálódnak; s perspektivikusan ez akár négy önálló magyar nemzeti nyelv kialakulásáig vezethet. És ez nemcsak furcsa volna, hanem káros is. A nemzetiségi olvasó pillanatnyi igényeinek kiszolgálása fejében veszélyeztetné az azt a lehetőségüket, hogy nyelvi nehézségek nélkül részesei lehessenek a szocialista magyar nemzeti kultúrának és egymás szocialista magyar nemzetiségi kultúrájának. Ezt nem is csak elméleti lehetőségként vetem fel, hanem szlovákiai tapasztalataim alapján. Ott például a legmagyarabb szakmában, az agronómiában, eléggé határozottan kialakult és rögződött már egy sajátos szlovákiai magyar terminológia. Oly mértékben, hogy a földművesek szaklapja magyarországi szerzőtől egyre kevésbé tud és mer cikket közölni, mert az olvasók egy része mindig felháborodva szemére hányja a szerkesztőségnek, hogy a kérdéses szerző „érthetetlen nyelvet használ”, vagy egyenest: „nem tud magyarul”.

Nos, képzeljük el, hogy újabb ötven év múlva esetleg már Shakespeare-t és Fučikot, Thomas Mannt és Dosztojevszkijt négyféle magyar nyelvre kell lefordítani, száz év múlva pedig esetleg Petőfit és Veres Pétert nemzeti magyar nyelvről három nemzetiségi magyarra!

Marad a harmadik lehetőség: alkalmazkodni a magyarországi magyar nyelvhasználatához, amennyire csak lehet. Egy nyelv több kultúrát is hordozhat — ezt láttuk az osztálytársadalmakban, de látjuk azonos nyelvű önálló államok példáin ma is. Persze hátrányai, veszélyei ennek a megoldásnak is vannak. Például az, hogy olvasónk — legalábbis eleinte

— bizonyos kifejezéseket nem ért meg, mert nem ismeri őket, más szavakat használ helyettük. Ám ez a nehézség átmeneti, és nem mérhető az elérhető előnyökkel. Ezek közül az első a különféle területen élő magyar nyelvek *egysége*, s így a különféle magyar kultúrák kölcsönös megközelíthetősége. A másik az, hogy a magyar nemzeti nyelv fő típusa, a nemzeti irodalmi nyelv az összes változatok közül a legkifejlettebb és a legszervezettebben fejlett; a magyar kulturált beszélőknek és a magyar kultúráknak legtermészetesebb anyanyelve. S ez olyan felmérhetetlen előny, aminek érdemes külön fejezetet szentelnünk itt.

2. Nézzük meg hát: miért olyan fontos a nyelv a társadalom életében, hogy ápolására mindenütt, és különösen a szocializmust építő országokban, oly nagy gondot fordítanak? Hadd idézzem ezt: „A marxizmus klasszikusai nemcsak a gondolatközlés és a gondolkodás eszközeinek tekintik a nyelvet, hanem — a munka és a gondolkodás kialakulásának eredménye- és segítőjeként — az állatvilágból való kiemelkedés fontos tényezőjének, a munka társadalmi megszervezése nélkülözhetetlen kellékének; röviden jellemezve: a fejlődés és a harc eszközeinek.” (A nyelvi ismeretterjesztés kérdései. 3. lap.)

Tudjuk: a *nyelv* szóikincse a társadalom fogalomkészletének, ismeretanyagának hordozója, rögzítője és átörökítője; a mondatfűzés szabályai a gondolkodás formáinak társadalmilag kikristályosodott vetületei. Fogalmakat alkotni és gondolkodni minden ember csak valamilyen nyelv segítségével, sőt: valamilyen nyelven tud; ismereteket átadni-átvenni, társadalmi tapasztalatokat felhalmozni és átörökíteni lehetetlen valamely nyelv segítségével nélkül. A nyelv a gondolatközlés eszköze, a beszéd a gondolkodásnak, a gondolatnak közvetlen valósága. S mindez nélkülözhetetlen emelője egyén és közösség fejlődésének egyaránt.

És mi az anyanyelv? Miért olyan fontosak az anyanyelvek a szocializmust építő társadalmak számára, hogy Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Magyarországon és más államokban, tízes, százas vagy éppen ezres nagyságrendben tartunk fenn nemzetiségi iskolákat vagy osztályokat, s milliós költségvetéssel nemzetiségi sajtót és kultúrát?

Az *anyanyelv* nem valamiféle érzélgős, romantikus dolog, hanem nagyon is reális és prózai fogalom. Az anyanyelv minden ember számára a „reflexnyelv”, a gondolkodás közvetlen eszköze. Anyanyelv az, amelyen a szavakat nem keressük, hanem reflexszerűen kimondjuk őket; amelyben a szó közvetítés nélkül kapcsolódik a valóság tényeihez. Anyanyelv az, amelyen felordítunk, ha váratlan veszély ér bennünket; amelyen magunkban morfondírozunk, félhangosan mormolva a pénzt számoljuk; amelyen álmodunk és káromkodunk; amely átfogja minden tudattalan tevékenységünket. Az anyanyelv: „direkt reflex”, közvetlen reagálás a külvilág ingereire. A magyar anyanyelvű és magyarul gondolkodó ember számára a valóságnak az a négy lábú darabja, amely mellett eszünk, *asztal*, maga a tárgy és a fogalom és a név egyszerre, közvetlenül, természetesen, reflexszerűen. Az idegen nyelv már általában nem direkt, hanem kapcsolt reflex: a *stol*, a *Tisch*, a *table*, a *mensa* és a többi idegen szó már nem közvetlenül a tárgyat jelöli a magyar anyanyelvű számára, hanem az anyanyelven kialakított asztal fogalmat, az *asztal* szóhoz kapcsolódva, másodlagosan.

Nos: ismereteket elsajátítani idegen nyelven is lehet; de *gondolkodni* az anyanyelven szoktunk. Kivéve talán azokat, akiknél a második nyelv nem kapcsolts, hanem párhuzamos direkt reflex; azaz nem az elsőhöz kapcsolva rögződött, hanem tőle függetlenül, ugyancsak közvetlen. Kétnyelvű környezetben ez sem ritka. Az ilyen ember mindkét nyelven közvetlenül reagál, a helyzet és a nyelvi előzmény szerint; — viszont fordítani egyikről a másikra nemigen tud.

A nyelvismeretnek és a nyelvhasználatnak — anyanyelvet és idegent most egybe véve — nagyjából három *mélységi fokozata* van. — Az első fokozat a megértésé. Ez tulajdonképpen a passzív nyelvismeret foka. Anyanyelven ilyen fok nincsen, az anyanyelv itt sohasem áll meg; a pusztá megértés fokát anyanyelvünkön már gyermekkorunkban túlhaladjuk. — A következő fok a megértésé és reagálásé. E fokon a megértésen túl válaszolni is képesek vagyunk. Ez a szint jellemzi a legprimitívebb anyanyelvi készséget — minimumként —, s legtöbbeknél az idegen nyelvi ismeretet — maximumként. — A legmagasabb fok az alkotó gondolkodásé. Ezt legtöbben — ha elérik — anyanyelvükön érik el, mivel az adja az egyéni gondolkodás alapját, tehát ez segíti a gondolatok önálló továbbfűzését legtermészetesebben. Idegen nyelven csak az képes eljutni az alkotó gondolkodás fokáig, akinek számára ez — az anyanyelvi mellett — második, mégpedig párhuzamosan direkt reflexrendszerre tudott válni.

És mit jelent mármost — tartalmában és horderejében — az, hogy gondolkozni, s különösen az alkotó gondolkodás fokáig eljutni, minden ember általában egy nyelven tud: az anyanyelvén?

Nézzük ezt először a *szókincs* példáján! — Elnézést kérek, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználatból, illetőleg a magyar-szlovák összevetés területéről veszem a példákat, de hát ezt ismerem jobban, s gondolom: a tétel így is érthető, s a helyzet is sokban hasonló.

A szó a valóságnak egy-egy — létező vagy elgondolt — darabjáról társadalmilag kialakított fogalom rögzítője és felidézője. Amikor a kisgyermek szavakat tanul, tulajdonképpen a dolgoknak társadalom szentesítette fogalmaival (s azok nevével) ismerkedik meg. S így a magyarul beszélni — és gondolkodni — tanuló gyermekben egyetlen fogalom alakul ki a *fa* tükrözésére, akár élő az, akár holt anyag. A szlovák gyermekben viszont önálló fogalomként rögződik a *strom* (élőfa) és a *drevo* (faanyag); a német gyermekben is a *Baum* és a *Holz*, az angolban is a *tree* és a *wood*.

És a szó nemcsak azonosít a tárggyal, hanem egyben el is különít, elhatárol a többi fogalomtól. Azonosítás és elkülönítés egymást feltételező mozzanatok a fogalomalkotásban; de a különféle nyelvek szavai különféle fogalmi tartományokat vonnak egybe és választanak szét. Gondoljunk csak arra: a magyarban a *szem* mint testrészt és mint látáskészséget egy fogalom két arca (pl.: jó *szeme* van); a szlovákban az *oko* és a *zrak* szó ezt két fogalommá különíti. Sőt: a magyarban *szem* a búza, a szőlő szeme is; a szlovákban a *zrno* szó ezt inkább elkülöníti az előbbiektől, mintsem hozzájuk kapcsolná. — S a fogalmak terjedelmében és kapcsolataiban kissé benne van kialakulásuk története, abban meg a társadalom művelődésének ezer apró történelmi mozzanata.

S ráadásul: a szavak nagy részének van egy harmadik arculata is

még. Nemcsak azonosít és elkülönít, de a nyelvek nagy részében elhelyez is. Vegyünk csak olyan egyszerű példákat, mint a *pótkocsi* meg a *vlečka*, vagy az *orkán(kabát)* meg a *šušťák!* (A szlovákiai magyar nyelvűségben ugyanis a *vlecska* meg a *sustyák* nem is ritka vendég.) — Nos: a szlovákban, a szlovákul beszélő — gondolkodó ember számára, a *vlečka* szónak a *vliect'* (= húz, vonszol) igével, a *šušťák*-nak meg a *šušťát* (= zizeg, susog) alapszóval való kapcsolata többet jelez, mint a tárgyat magát: árulkodik fogalmi kapcsolatairól, s ezen át tulajdonságairól is. Ugyanígy a magyarban a *pótkocsi*, de még az *orkán(kabát)* szó is: a magyarul beszélő számára elhelyez a fogalmak rendszerében, az összes *pót*-ok és az összes *kocsi*-k között; illetőleg utal a kabát viharállóságának legmagasabb fokára. — De a helyi magyar nyelvhasználatba átszüremelő *vlecska* és *sustyák* semmi másra nem képes, csak azonosításra. Mert alapszó, elemezhetetlen és kapcsolatok nélküli valami; s az alapszó pusztán identifikál; a származék meg az összetétel az, ami elhelyez, besorol, ami motivált, mert motívumokra bontható; s ennek révén mélyebb beépülést jelez és tesz lehetővé a fogalmak rendszerében.

Persze egy-egy *vlecska* önmagában még nem hoz bajt. De a pusztán azonosító értékű, a nyelvben családtalan alapszók tömege a felhalmozódásnak egy bizonyos fokán veszélyessé válhat, mert fogalomrendszer helyett merő nomenklaturát teremt; mégpedig nyelvben és agyban egyaránt. A sok családtalan, pusztán megnevezésre való idegen szó felbontja a nyelvben és a gondolkodásban a fogalomalkotás szisztémáját, elfedi a dolgok egymás közti összefüggéseit. Ezzel metafizikus irányba tereli, izoláló rendszerűvé fejleszti a gondolkodást, mint-hogy a világ így a dolgoknak nem rendszereként, csak halmazatukként rögződik és vésődik az agyba.

És ez még inkább így van a *mondatalkotásban*.

A mondat a gondolat eleven valósága; a mondatfűzés módja egyben gondolkodási forma is. A mondatban összekapcsolódnak a fogalmak, viszonyba állnak egymással; a mondat aktuális ítélet, egyéni logikánk terméke; de formáiban a társadalom közös logikájának vetülete, amely — jól vagy rosszul, közvetlenebb vagy közvetettebb módon — a valóság, a dolgok logikájának kollektív tükröződése. Minden nyelv mondatalkotási rendszere egyfajta logikai rendszer is egyben, amely tükrözője ugyan a valóság logikájának, de nem azonos vele, és nem is a mechanikus követés viszonyában kapcsolódik hozzá. Tehát minden nyelv mondatalkotási rendszere és logikája más és más; de mind-egyiké egész rendszer önmagán belül. Így ha ez a rendszer megbomlik: a gondolkodás maga válik az egyénben szervertlenné, bomlottá, felemássá. — Ha fogalomrendszert kialakítani csak egy nyelven lehet, a dolgok logikájába behatolni még inkább csak egyen: vagy ezen, vagy azon, de nem a kettő keverékén.

Márpedig minden embernek állampolgári feladata és kötelessége ma, hogy megtanuljon gondolkodni, azaz megismerje és megértse a valóságnak — természetnek és társadalomnak — nemcsak tényeit, hanem törvényeit, azaz szerkezetét, összefüggéseit, mozgását is. S itt, a szocialista társadalmakban nem az a leglényegesebb kérdés, hogy milyen nyelven, hanem hogy milyen fokon, milyen mélységben.

3. Mit jelent mindez a jugoszláviai magyar szellemi élet reprezentáns rétege, a *sajtó* és a *rádió* munkásai számára? Sokrétű és bonyolult feladatot; egyénileg és kollektíve; és a nyelvhasználat és a nyelvművelés területén egyaránt.

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a nemzetiségi helyzetű magyar kultúrákban kedvezőtlenebbek az adottságok, s így nagyobbak a veszélyei a provincializálódásnak, a nyelvi és gondolkodásbeli megrekedésnek és különfejlődésnek, akkor ebből az következik: a szellemi hatórétegnek vállalnia kell a közönség *nyelvi nevelését*, tudatosabban és összefogottabban a nemzeti helyzetben levőknél is. S ha elfogadjuk azt, hogy a magyar nyelvű társadalmak nyelvi egységének fenntartása szükséges, mert előnyökkel jár, akkor ennek a rétegnek mindent meg kell tennie, hogy nyelvhasználatában *minél közelebb* maradjon a magyarországihoz, mint ami a legkedvezőbb helyzetben fejlődött és fejlődik, s ezért a legmagasabb fokot érthette el. Persze azzal a záradékkal, hogy a hibákat, a pongyolaságokat még ebből sem érdemes átvenni; azaz köznyelvi élményeinket is bírálni és rostálni kell.

Összehasonlítva a mai jugoszláviai magyar nyelvhasználat állapotát a tíz évvel ezelőttivel, azt mondhatjuk, hogy az itteni felelős értelmiség láthatóan felismerte már ezt a problémát, és sokat tett a megoldása érdekében. A Magyar Szó és az újvidéki magyar rádió nyelve gondos, igényes, és egyre jobban visszaközeledik a központéhoz, egy korábbi — némileg szeparatív — korszakához mérve. Ami meg a közönség nevelését illeti: ez a magyar nemzetiségi csoport megtalálta a módját annak, hogy ne csak a sajtó és a rádió példájával, hanem ennél közvetlenebb eszközökkel is szolgálhassa a tömegek magyar nyelvhasználatának fejlesztését, csiszolását. A jugoszláviai magyar nyelvhasználatnak — mint mondtam, de a benne élők nyilván nálam is jobban tudják — elég sok a sajátos problémája, s ezért a jugoszláviai magyar nyelvművelésnek sok az olyan feladata, amely — pluszként vagy mínusként — eltér a magyarországi nyelvművelőktől. S ezekkel megbirkózni minden nemzetiségi csoport csak a *saját erejéből* képes.

Nincs-e itt ellentmondás? Aközött, hogy a nemzetiségeknek és anyanyelvüknek közös legyen a nyelvük, bár mindegyiküknek önálló és sajátos a kultúrája; és másrészt aközött is, hogy a közös nyelvet a központtól, a nemzeti körülmények között fejlődőtől lehet a legjobban megtanulni, de a magunk nyelvművelő tevékenysége, a magunk belső tömegmozgása segítségével!

Mindkét ellentmondás csak látszólagos. Az elsőről azt láttuk: a kultúra felépítményszerű, a nyelv nem az. A kultúra tükrözi és neveli a társadalmat, a nyelv csak kiszolgálja. A kultúra mint az adott társadalom kollektív tudata, szükségszerűen saját létét tükrözi; a nyelv nincsen a lét formáihoz kötve. — És látszólagos a másik ellentmondás is. A Magyarországon kifejlődött és aktív használatú nemzeti irodalmi nyelv valóban onnan tanulható meg legjobban. De a nyelvhasználat mindennapos társas tevékenység; és mindennapos társas érintkezésben csak a jugoszláviai magyar alkotók vannak és lehetnek a jugoszláviai magyar olvasóval. Segítség az, ha tapasztalt magyarországi szakemberek időről időre tanfolyamot tartanak, szemináriumot vezetnek végig: a külső szem bizonyos problémákat talán jobban is lát; a nagy közegben mozgó nyelvbűvár valóban adhat a kisebb közegnek egyet-mást.

De ne becsüljék azért le a helyi nyelvészkedők saját munkájukat! Tömegmozgás csak belső erőkkel indítható és tartható fenn; és a jugoszláviai magyar nyelvhasználat tömegmértékben való csiszolása és fejlődése valóban azóta mutat nagyobb lendületet, amióta felelős belső tényezők felmérték a problémákat, meghatározták a feladatokat, és igyekeznek őket megoldani, nem is siker nélkül.

Egy dologról szándékosan nem beszéltem: a magyar nyelvhasználat *méreteinek és szintjének* kiterjesztéséről. Ez minden nemzetiségre nézve állami belügy, amibe vendégként nem illik beleszólni. De itt mégis megemlíteném: a mindennapok nyelve, a szakmák, az igazgatás, a társadalmi élet nyelvhasználata, amely a családi és az irodalmi szint között áll, stílusértékében középréteg persze, de tömegessége folytán — nemzeti körülmények között — *alaprétege* a nyelvhasználatnak. Ahol e területnek aktív anyanyelvi használata nincs meg, itt bizony a fő bázis, az alapréteg hiányzik. És ez nagy hátrányokat jelent a gondolkodás fejlődési lehetőségeire nézve is. — Úgy látom: e kérdés megoldása Jugoszláviában jó úton halad; s most talán Szlovákiában is egészséges lendületet vesz. Ideje, mert csak a teljes nyelv nevel teljes embert.

De ennél tovább most nem akarnék menni. Amit elmondtam, csak arra szántam, hogy gondoljunk át és fontoljuk meg helyzetünket és feladatainkat. Amikre fényt próbáltam itt vetni — talán nem tévedek, ha ezt mondom — tulajdonképpen *spontán* és *objektív* folyamatok. De tudjuk azt, hogy a szocialista társadalmak olyan ideológia alapján állnak, amelyek segítségével az objektív folyamatok felfedhetők, és ennek révén irányíthatókká is válnak. S a jó elemzésre épülő tudatos irányítás hamarabb hoz sikert, és elkerülhetővé tesz sok vargabetűt és zsákutcát.

A feladatoktól pedig nem kell félni. Akármekkorák is, eddig még minden társadalom fel tudott nőni hozzájuk. Úgy látom: a jugoszláviai magyarság felelős szellemi vezetői máris a legjobb úton haladnak efelé.